

WYBRANE FORMY EDUKACJI I AKTYWIZACJI PŁOCKIEGO SPOŁECZEŃSTWA W RAMACH AKCJI KATOLICKIEJ (1929-1938)

Abstrakt

Sytuacja społeczno-gospodarcza I połowy XX wieku wyznaczyła kierunki zapotrzebowań i praktycznej pomocy społeczeństwu, w tym także polskiemu i mazowieckiemu. Wśród wielu wyzwań, dość wyraźnie uwidaczniała się potrzeba edukacji i aktywizacji członków Kościoła. Rządca diecezji płockiej abp A.J. Nowowiejski szybko dostrzegł tę palącą potrzebę swoich diecezjan. Zachęcał, erygował, cieszył się i popierał wszelkie nowo powstające ruchy kulturalno-oświatowe działające w ramach Akcji Katolickiej m.in. w stowarzyszeniach, bractwach, związkach katolickich i społecznych, Ognisku Myśli Katolickiej oraz Instytucie Wyższej Kultury Religijnej.

Z jakim skutkiem? Mam nadzieję, że odpowiedź Czytelnik odnajdzie w niniejszym artykule.

Słowa kluczowe: edukacja, aktywizacja, Akcja Katolicka, stowarzyszenia, bractwa, organizacje, Ognisko Myśli Katolickiej, Instytut Wyższej kultury Religijnej

Okres I połowy XX wieku, zarówno dla Europy, jak i Polski, w tym także w diecezji płockiej należy do trudnych, ale zarazem bardzo ciekawych czasów. Obfituje w wielość i różnorodność wydarzeń, nie zawsze pozytywnych, wymagających poszukiwania nowych rozwiązań zaistniałych trudnych problemów. Sytuacja społeczna stawiała przed społeczeństwem, w tym przed Kościołem powszechnym i kościołami lokalnymi poważne nowe wyzwania, które przyczyniły się do tworzenia tzw. katolicyzmu społecznego. Jego początki w Polsce widoczne są w realizowanych praktycznie różnych formach charytatywnych, prowadzonych przez parafię, zakony i różnego rodzaju bractwach.

W Polsce rozwijał się on pod wpływem nauki Stolicy Apostolskiej, zwłaszcza dzięki wydanej pod koniec XIX wieku encykliki *Rerum novarum* (1891) papieża Leona XIII (1878-1903) poświęconej sprawom robotniczym. Dotyczy to także diecezji płockiej, w której zaistniała ogromna potrzeba pomocy w rozwiązywaniu istniejących spraw i problemów. Nic więc dziwnego, że jako jedną z priorytetowych spraw stała się sprawa edukacji i aktywizacji płockiego Kościoła.

Akcja Katolicka (AK) wyrosła na gruncie organizacji katolickich działających w Kościele już od XVIII wieku (najprężniej we Francji, Belgii, Włoszech i Niemczech). Celem tych organizacji było udzielanie wspólnej odpowiedzi przez pasterzy i wiernych na trendy sekularyzacji, wypierające wartości chrześcijańskie z życia nowożytnego społeczeństwa¹.

Choć powstanie Akcji Katolickiej związane jest z osobą papieża Piusa XI, to należy zaznaczyć, że po raz pierwszy terminu „Akcja Katolika” użył papież Pius X w *motu proprio* z 18 grudnia 1903 roku, a następnie w encyklice *Il fermo proposito* z 11 czerwca 1905 roku. Zainspirował on w ten sposób powstanie różnorodnych organizacji laickich i dawał im praktyczne wskazania do działania².

Za faktycznego Ojca Akcji Katolickiej uchodzi papież Pius XI, zwany „papieżem Akcji Katolickiej”³, który widząc różnorodne zagrożenia dla życia Kościoła w latach dwudziestych, postanowił zmobilizować świeckich do walki z laicyzacją życia codziennego i antyklerykalizmem. Swoje postulaty sformułował w encyklice *Ubi arcano Dei* z 23 grudnia 1922 roku oraz w liście *Quae nobis* z 13 listopada 1928 roku. Głównym celem, jaki przyświecał było odnowienie wszystkich dziedzin życia ludzkiego w świetle zasad Ewangelii.

W Polsce, Akcja Katolicka posiadała swój Statut, który jako jedyny, obok włoskiego, w dniu 27 listopada został zatwierdzony przez papieża Piusa XI. W Statucie tym odnajdujemy wykaz zadań dla Akcji Katolickiej:

„Organizowanie i wyrabianie zrzeszeń katolickich dla celów apostołstwa świeckiego, czyli pogłębiania i szerzenia, wprowadzania w czyn i obrony zasad katolickich w życiu jednostki, rodziny, społeczeństwa, zgodnie z nauką Kościoła Katolickiego i wskazaniami Stolicy Apostolskiej”⁴.

Celem realizacji wskazań statutowych, kard. August Hlond, w dniu 24 listopada 1930 roku powołał do życia Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Poznaniu (NIAK). Składał się on z naczelnego asystenta kościelnego, prezesa, dyrektora i sekretarza. Pierwszym dyrektorem tegoż Instytutu został Ordynariusz Śląski bp Stanisław Adamski, zaś prezesem Adolf Boniński. Na naczelnego asystenta kościelnego wyznaczony został ks. bp Walenty Dymek.

W Diecezji Płockiej, w ramach Akcji Katolickiej, której Ojcem, Opiekunem i Przyjacielem był abp Antoni Julian Nowowiejski, dużą uwagę od samego początku działalności zwracano uwagę na edukację osób świeckich. Ruch kulturalno-oświatowy uwidocznił się w działających m.in.: stowarzyszeniach, bractwach, związkach katolickich i społecznych, Ognisku Myśli Katolickiej oraz Instytucie Wyższej Kultury Religijnej.

Prace przygotowawcze do utworzenia Akcji Katolickiej w diecezji płockiej podjęto jeszcze przed powstaniem naczelných struktur na poziomie ogólnopolskim. Już konferencja księży dziekanów w dniu 16 i 17 stycznia 1929 roku w głównej mierze poświęcona była przybliżeniu idei Akcji Katolickiej i ukazaniu potrzeby jej wprowadzenia w życie. Podczas tej konferencji podkreślano potrzebę w pierwszym rzędzie zjazdów informacyjnych dla duchowieństwa w poszczególnych dekanatach i zobowiązano uiszczać składki proboszczowskie i parafialne na rzecz prowadzenia Akcji Katolickiej przez centralę diecezjalną oraz na rzecz działalności Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Żeńskiej⁵.

Zdaniem samego ks. abpa A.J. Nowowiejskiego „Akcja Katolicka polega przede wszystkim na wezwaniu sił katolickich spośród osób świeckich

i użyciu ich do pracy duszpasterskiej. Stworzyć należy elitę katolików przez wykorzystanie bractw i stowarzyszeń społecznych”⁶.

W aktywizacji płockiego społeczeństwa ogromną rolę odgrywały różnorodne organizacje i stowarzyszenia kościelne, które praktycznie realizowały zadania Akcji Katolickiej. Zgodnie z *Rozporządzeniem abpa A.J. Nowowiejskiego z listopada 1932 roku*, do Akcji Katolickiej zostały zaliczone następujące organizacje i stowarzyszenia religijne:

- Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej (Męskiej i Żeńskiej),
- Bractwo Różańcowe,
- Stowarzyszenie III Zakonu św. Franciszka,
- Stowarzyszenie Parafialne Najświętszego Sakramentu,
- Stowarzyszenie Nauczania Chrześcijańskiego,
- Chrześcijański Związek Pomocnic Domowych,
- Katolickie Stowarzyszenie Polek,
- Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich⁷.

Organizacje te od początku swego istnienia podlegały ciągłemu rozwojowi, zarówno pod względem ilościowym, jak i nowym formom i metodom praktycznej realizacji zadań i celów swojej misji (zob. tab. nr 1).

Każda organizacja i stowarzyszenie religijne obierało dla siebie specjalne pole pracy i konsekwentnie je realizowało. Dla przykładu:

- Bractwo Różańcowe i Unia Żywego Różańca – zajmowało się kolportażem pism i broszur;
- Stowarzyszenie Nauczania Chrześcijańskiego – objęło formy pomocy w nauczaniu katolickim i grupowało bardziej wykształconych i wyrobionych religijnie członków nawet spośród innych bractw i stowarzyszeń⁸.

Tabela 1. Organizacje i stowarzyszenia kościelne roku 1935

Lp.	Nazwa bractwa lub stowarzyszenia	Ilość parafii, w których działały	Liczba członków
1.	Stowarzyszenie Przenajświętszego Sakramentu	179	11965
2.	Krucjata Eucharystyczna (Pacholęta)	149	9030
3.	Stowarzyszenie Nauczycieli Chrześcijańskich	86	1736
4.	Bractwo Różańcowe	200	25755
5.	Unia Żywego Różańca	200	58516
6.	Bractwo III Zakonu	2002	14354
7.	Caritas	66	2377
8.	Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich	9	351
9.	Stowarzyszenie Sług (Pracownic Domowych)	3	79

Źródło: Badania własne na podstawie *Statystyka za rok 1935*; zob. MPP 1936, nr 12, s. 543-555

Obok stowarzyszeń i organizacji religijnych działających na rzecz edukacji i aktywizacji płockiego społeczeństwa płockiego w ramach Akcji Katolickiej, 22 listopada 1932 roku, z inicjatywy ks. dr L. Świderskiego, powstało przy Diecezjalnym Instytucie Akcji Katolickiej w Płocku - Ognisko Myśli Katolickiej, a następnie Ognisko Męskiej Myśli Katolickiej. Ich głównym celem, jak czytamy w *Regulaminie*, było „przygotowanie świątłych apostołów świeckich, który by w przyszłości stali się głównymi pionierami Akcji Katolickiej” przez:

- zdobycie gruntownej znajomości dogmatów i katolickich zasad moralnych;
- usprawnienie członków do skutecznej obrony katolickich przekonań, aby nie tylko wiedzieli, w co wierzą, ale i dlaczego;
- konsekwentne wytwarzanie na podstawie dojrzałe przemyślanych zasad życia duchowego, godnej elity apostołskiej i katolickiej, by w ten sposób dać jej niezbędny w apostołstwie autorytet i oręż nadprzyrodzony;
- zaprawianie do apostołstwa przez wygłaszanie referatów oraz prelekcji katolickich na szerszym forum, nie tylko w mieście, ale także w innych miejscach diecezji⁹.

Ogniska dość szybko się rozwijały, o czym świadczą może fakt, że w roku 1936 w diecezji płockiej działało już sześć Ognisk, a w ciągu dwóch lat w ramach funkcjonowania Ogniska Pań w Płocku odbyły się 24 zebrania i wygłoszono 21 referatów z cyklu: *Odkupienie. Chrześcijaństwo a kwestia kobieca*. Wśród głównych tematów odnalazły się m.in.:

- *Ideowa praca w katolickich zespołach kobiecych*;
- *Świadome macierzyństwo*;
- *Encyklika papieska „Quadragesimo anno”*.

Warto zaznaczyć, że wszystkie referaty wygłoszone były przez asystenta kościelnego ks. dra L. Świderskiego lub przez same członkinie Ogniska. Oprócz referatów, podczas spotkań omawiane były ważniejsze pozycje książkowe ukazujące się w ostatnim czasie¹⁰.

Począwszy od roku 1933, corocznie w okresie jesienno-zimowym organizowane były w Płocku przez Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej wykłady dla inteligencji o tematyce społeczno-religijnej. Wykłady prowadzone były cyklicznie, m.in. z dziedziny społecznej, historycznej oraz liturgicznej. Wykładowcami najczęściej byli profesorowie płockiego seminarium, w tym: ks. M. Żywczyński, ks. bp L. Wetmański, ks. prałat J. Michalak, ks. L. Świderski¹¹.

Ks. abp A.J. Nowowiejski wnikliwie obserwując życie swojej diecezji, dość szybko dostrzegł, że

„czasy obecne wymagają pogłębienia świadomości religijnej i wzmożenia życia katolickiego. Wartość bowiem społeczna obywateli jest w prostym stosunku do ich wartości katolickiej”¹². Mając to na uwadze, 6 grudnia 1937 roku erygował przy Diecezjalnym Instytucie Akcji Katolickiej w Płocku Instytut Wyższej Kultury Religijnej (IWKR) jako kościelną jednostkę prawną¹³.

Inauguracja Instytutu odbyła się 18 stycznia o godz. 8.00 wieczorem w *Domu Katolickim przy kościele parafialnym św. Bartłomieja*¹⁴. Program obejmował:

- przemówienie ks. biskupa A.J. Nowowiejskiego;
- odczytanie Dekretu Erekcyjnego;
- przekazanie szczegółowych informacji;
- prelekcję wstępną (programową), która wygłosił ks. dr Tadeusz Dublewski pt. *Powrót do prawdziwej kultury*.

Po uroczystościach inauguracyjnych, jej uczestnicy przeszli do siedziby Sekretariatu IWKR przy ul. Mostowej 1, gdzie mieli okazję uzyskania bliższych informacji oraz dokonania zapisu do IWKR. Zapisy trwały do 28 lutego 1938 roku¹⁵.

Instytut miał umożliwić inteligencji świeckiej, zwłaszcza młodej, zdobycie gruntownej nauki Kościoła w dziedzinie: religijnej, moralnej, społecznej, wychowawczej, ekonomicznej oraz w dziedzinie Akcji Katolickiej.

Oprócz tego, zadaniem Instytutu było:

- przygotować nauczycieli i katechetów do kształcenia dzieci i młodzieży w rzeczach wiary i moralności;
- uzbroić wszystkich słuchaczy w „nowoczesne środki apostołstwa i usprawnić do skutecznej walki z bezbożnictwem i komunizmem”;
- dostarczyć diecezji „cennego materiału w formie wydrukowanych lub powielonych wykładów, co byłoby niejako przedłużeniem działalności i prac Instytutu na dekanaty i poszczególne parafie”¹⁶.

Słuchacze Instytutu podzieleni byli na dwie grupy:

- słuchacze zwyczajni – osoby uczęszczające na wszystkie przewidziane zajęcia, które po złożeniu egzaminu otrzymują dyplom ważny w całej Polsce upoważniający do zajmowania „kierowniczych stanowisk w Akcji Katolickiej, oraz pozwalając, przy zachowaniu praw obowiązujących, na wykładanie religii w szkołach”¹⁷;
- słuchacze nadzwyczajni – za ustaloną opłatą otrzymywali wydane drukiem skrypty wykładów, by móc się z nimi zapoznać i przyswoić w domu. W miarę potrzeby mieli prawo korzystać w swoich parafiach z pomocy i współpracy miejscowego duszpasterza. Po złożeniu egzaminów, słuchacze

Tabela 2. Rozkład zajęć w IWKR przy ul. Mostowej 1

Lp.	Dzień	Godzina	Tematyka	Prowadzący
1.	środa	20.00-20.45	Wstęp do nauki dogmatu katolickiego	ks. dr Zdz. Piechna
2.	środa	21.00-22.45	Historia religii	ks. prof. dr Tadeusz Doblewski
3.	piątek	20.00-20.45	Zarys filozofii chrześcijańskiej	ks. prof. dr Leon Świdorski
4.	piątek	21.00-21.45	Wiadomości liturgiczne	ks. dyr Stanisław Tenderenda

Źródło: Badania własne na podstawie *Kronika*; zob. MPP 1938, nr 1

otrzymywali dyplomy podobne do słuchaczy zwyczajnych, posiadając w ten sposób podobne uprawnienia¹⁸.

Wykłady rozpoczęły się 2 marca 1938 roku w sali przy ul. Mostowej 1. Przewidywany kurs wykładów – trzy lata (dwa razy w tygodniu, w godzinach wieczornych) i obejmowały zagadnienia z:

- zasad filozofii chrześcijańskiej,
- teologii dogmatycznej i moralnej,
- historii religii,
- pisma św. Starego i Nowego Testamentu,
- historii Kościoła,
- pedagogiki i katechetyki,
- liturgii Kościoła,
- socjologii katolickiej,
- Akcji Katolickiej.

Przykładowy rozkład zajęć przedstawia tabela nr 2.

Zajęcia w Instytucie trwały trzy lata i mogli w nich uczestniczyć „katolicy obojga płci, posiadający wyższe wykształcenie, średnie lub równorzędne”¹⁹. Prowadzenie Instytutu powierzono „uczonym fachowcom z najwyższymi stopniami naukowymi”, zaś stronę administracyjną powierzono Radzie Administracyjnej złożonej z osób świeckich²⁰.

Wszyscy uczestnicy-słuchacze podzieleni byli na dwie zasadniczo grupy. Do grupy pierwszej zaliczano kandydatów, który zadeklarowali się uczestniczyć przez trzy lata we wszystkich zajęciach Instytutu i podjęli się zdawania przewidzianych egzaminów. Po spełnieniu tych wymogów, kandydat otrzymywał dyplom ukończenia Instytutu.

Drugą grupę stanowili tzw. wolni słuchacze, którzy celem uzupełnienia swoich wiadomości z poszczególnych dziedzin uczestniczyli w niektórych tylko wybranych przez siebie zajęciach.

Uzyskany dyplom ukończenia Instytutu świadczył o pewnej znajomości całokształtu zasad wiary i upoważniał do ubiegania się o kierownicze stanowiska w Akcji Katolickiej czy też do nauczania religii w szkołach. Warto zaznaczyć, że w zajęciach Instytutu zobowiązani byli brać udział delegowani

przedstawiciele wszystkich zgromadzeń zakonnych istniejących na terenie diecezji płockiej.

Księża proboszczów oraz prefektów zachęcano, aby zapoznawali się z wykładami profesorów z Instytutu i analizowali je z miejscową inteligencją, szczególnie z kierownikiem Akcji Katolickiej. W tym celu wykłady były powielane i przekazywane zainteresowanym. Ogromnym pragnieniem ks. abpa A.J. Nowowiejskiego było, aby „inteligencja katolicka ochoczo i licznie weszła do świątyni wiedzy”, a sam Instytut był promieniującym ogniskiem oświaty i kultury religijnej i przyczynił się do „pogłębienia życia religijnego i obywatelskiego w diecezji, oraz do wzmożenia apostołowskiej działalności Akcji Katolickiej”²¹.

Instytut Wyższej Kultury Religijnej nie stanowił jedynej jednostki edukacyjnej w diecezji płockiej. Ks. abp A.J. Nowowiejski wciąż dążył do „pogłębienia życia religijnego, naprawy obyczajów i pobudzania ludzi świeckich do czynnej pracy apostołowskiej w poczuciu współodpowiedzialności razem z hierarchią za Kościół, jak i w dziedzinie odradzania życia społeczno-gospodarczego przez katolicką myśl społeczną”. Aczkolwiek dostrzegał na tym etapie pewne sukcesy działalności Akcji Katolickiej, to „jednak zdawał sobie sprawę, że daleko jeszcze do pełni dojrzałości. Praca nie we wszystkich parafiach idzie tak, jak mogła iść, pomimo, że księża proboszczowie i świeccy ich pomocnicy dokładają wielu starań, nie szczędząc ani sił, ani środków materialnych”²².

Największą przeszkodę w dążeniu do pełni dojrzałości, a tym samym do pełnego rozwoju i realizacji postulatów Akcji Katolickiej w parafiach, zwłaszcza wiejskich, w dalszym ciągu ks. Arcybiskup upatrywał w braku przeszkolonych i odpowiednio przygotowanych osób świeckich do pracy przewodniczej i kierowniczej, szczególnie w środowisku wiejskim. Mając to na uwadze, w dniu 6 grudnia 1937 roku powołał do życia kolejną instytucję kościelną – Katolicki Uniwersytet Ludowy w Proboszczewicach k. Płocka. Jego działalność odnajdzie swoje odzwierciedlenie w oddzielnej publikacji.

Przypisy

- ¹ J. Dore, *L'Action Catholique Specialisee aujourd'hui et demain*, [w:] „Colloque Action Catholique Specialisee”, Paris 1088, s. 2.
- ² *Akcja Katolicka*, [w:] „Encyklopedia Katolicka”, t. I, Lublin 1973, s. 227-232.
- ³ M. Duda, *Akcja Katolicka. Studium teologiczno-pastoralne*, Częstochowa 1966, s. 32.
- ⁴ Zob. *Statut Konstytucyjna Akcji Katolickiej*, mps, Archiwum Diecezjalne Płockie 1931, art. 8.
- ⁵ Ogólna suma wydatków została podzielona na poszczególne dekanaty, które zobowiązane były do wpłaty odpowiedniej sumy: ciechanowski – po 200 zł miesięcznie; dobrzyński – 70 zł; gąbiński – 140 zł; gostyniński – 130 zł; mławski – 260 zł; nasielski – 165 zł; płocki – 190 zł; płoński – 175 zł; przasnyski – 250 zł; pułtuski – 195 zł; raciąski – 160 zł; rypiński – 210 zł; sierpecki – 195 zł; wyszkowski – 160 zł; wyszogrodzki – 130 zł; żuromiński – 140 zł; zob. „Miesięcznik Pasterki Płocki” (MPP) 2(1929), s. 55.
- ⁶ Tamże.
- ⁷ MPP 1932, nr 12, s. 489 oraz „Hasło Katolickie” 1933, nr 1.
- ⁸ MPP 1930, s. 158.
- ⁹ *Ognisko Myśli Katolickiej Pań przy Diecezjalnym Instytucie Akcji Katolickiej*, MPP 1935, nr 1, s. 47.
- ¹⁰ MPP 1935, nr 1, s. 45.
- ¹¹ MPP 1934, nr 12, s. 576 oraz MPP 1933, nr 11, s. 499.
- ¹² A.J. Nowowiejski, *Dekret Erekcyjny Instytutu Wyższej Kultury Religijnej z dnia 6 grudnia 1937 roku*, MPP 32 (1930) nr 12, s. 554.
- ¹³ Tamże.
- ¹⁴ *Kronika*; zob. MPP 1938, nr 1, s. 5 oraz A.J. Nowowiejski, *Dekret Erekcyjny Instytutu Wyższej Kultury Religijnej z dnia 6 grudnia 1937 roku...*, dz. cyt., 557.
- ¹⁵ Tamże.
- ¹⁶ Tamże.
- ¹⁷ Tamże.
- ¹⁸ MPP 1937, nr 12, s. 556.
- ¹⁹ A.J. Nowowiejski, *Powiadomienie o Katolickim Uniwersytecie Ludowym w Proboszczewicach*, MPP 32 (1937) nr 12, s. 556-557.
- ²⁰ *Kronika*, zob. MPP 1938, nr 1, s. 5 oraz A.J. Nowowiejski, *Dekret Erekcyjny Instytutu Wyższej Kultury Religijnej z dnia 6 grudnia 1937 roku...*, dz. cyt.
- ²¹ Tamże.
- ²² Tamże.

SELECTED FORMS OF EDUCATION AND ACTIVATION OF PŁOCK COMMUNITY AS PART OF CATHOLIC ACTION (1929-1938)

Summary

The social and economic situation of the first half of XX century determined directions of demands and practical help to the community, both Polish and Mazovian ones. Among numerous challenges, the need to educate and activate members of the Church became prominent. The head of Płock diocese, archbishop A.J. Nowowiejski perceived this compelling need of the members of his diocese. He encouraged, cherished and supported all newly established cultural and educational movements operating under Catholic Action, namely in associations, brotherhoods, Catholic and social relationships, Catholic Thought Center and the Institute of Higher Religious Thought.

With what result? – I hope that readers will find the answer to this question in this article.